

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ: ДЕЩО ПРО СУЧАСНУ ДЖЕРЕЛЬНУ БАЗУ ТА МЕТОДОЛОГІЮ ЕТНОГРАФІЧНОГО СТУДІЮВАННЯ НАРОДНОЇ МЕДИЦИНИ

Рецензія на книгу: Колодюк І.В. *Народна медицина у традиційній культурі українців Центрального Полісся (остання чверть ХХ – початок ХХІ ст.)*. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2006. – 152 с.

Книжки, як і люди, викликають інтерес, роздуми, бажання погоджуватися чи дискутувати. Слідкуючи за авторською думкою, читач проходить шлях поряд із дослідником. Деякі міркування, що зринають при цьому, видаються вартими оприлюднення. Це й спонукало мене відгукнутися на роботу молодшої авторки.

Народна медицина належить до найбільш досліджених ділянок традиційного знання. Перші розвідки в цій царині були здійснені ще часи становлення етнографічної науки, а останні охоплюють вже й перші роки нового, ХХІ, сторіччя. Це показово не тільки для стану вивчення питання. Те, що в рецензованій роботі осмислено найновіший матеріал, власноруч зібраний дослідницею упродовж останніх років, засвідчує, що до роботи стало нове покоління етнографів, яке працює динамічно, цілеспрямовано й результативно.

Детальна розробка ряду аспектів питання попередниками (З. Болтарович, С. Швидким, Н. Серебрянниковою), попри величезну лакуну, що охоплює декілька десятиліть радянського часу, дала змогу поставити питання про регіональне вивчення народної традиції. Посилений інтерес до Центрального Полісся зумовлений багатьма чинниками, серед яких і надзвичайна наукова інформативність поліських джерел для пошуку відповіді на питання про архаїчні риси усної традиції, і загроза, яку становлять для функціонування природної міжпоколінної трансмісії наслідки Чорнобильської катастрофи, що спричинила переселення автохтонного населення та знелюднення величезних територій. Ці трагічні обставини надають особливої ваги матеріалам, зібраним на "материковій" території та від переселенців із зони ураження.

Протягом 2003 – 2006 рр. (тобто вже й після публікації дослідження) його авторка здійснила чимало експедицій та експедиційних виїздів до різних районів Центрального Полісся, а також працювала з переселенцями з уражених територій, які тепер проживають компактно на Житомирщині. Значну роль у підготовці роботи відіграла участь дослідниці у комплексних наукових експедиціях, організованих Центром захисту культурної спадщини при Міністерстві надзвичайних ситуацій України. Монографія ґрунтується на матеріалах обстеження 46-ти населених пунктів Житомирської та 9-ти – Рівненської областей, проведених авторкою, а також на архівних та опублікованих джерелах.

Якість джерельної бази значною мірою визначає успіх дослідника. Можливість безпосереднього спілкування з інформантами, тим більше з тими, хто практикує лікування, створює значні переваги, бо значно збагачує і доповнює відомості, отримані з писаних джерел. Авторка переважно вдавалася до опитування носіїв, меншою мірою використано спостереження реальної практики народних цілителів. Це цілком природно, адже на шляху таких досліджень постають численні перешкоди, в тому числі й етичного характеру. Проте все ж наука має у своєму розпорядженні окремі фіксації такого типу, що робить їх надзвичайно цінними. Здійснення такої роботи вимагає тривалого спілкування, встановлення довірливих взаємин між збирачем та носієм і, зрештою, його згоди на оприлюднення матеріалів, що не завжди може бути отримана за умов живої традиції магічного практикування. Тому не лише спілкування з народними цілителями та їх пацієнтами, а й відмова дати відповіді на певні запитання може стати для вдумливого дослідника джерелом для висновків. Одразу ж зазначимо, що молода

дослідниця у процесі спостереження усвідомлювала складності й особливості роботи з цією сферою народної традиції і намагалася зібрати матеріали, що мали б максимально можливу міру автентичності.

Досконалість методики збирання матеріалів безпосередньо пов'язана з питанням про сучасні методи їх дослідження, а, зрештою, і про розуміння самого предмета науки та його специфіки. Рецензоване дослідження засвідчує сучасний рівень осмислення авторкою проблеми та методики її розгляду, вона обізнана з широким колом досліджень, і не тільки вітчизняних, що дають змогу удосконалити науковий інструментарій. Проте це питання все ж вимагає спеціальної уваги, оскільки його актуальність для науки пострадянського періоду очевидна. Особливо відчутним це стало від часу, коли наука перестала перебувати під тиском однієї ідеологічної (відповідно, й методологічної) доктрини. Тому в народознавчих дисциплінах розпочалося активне осмислення проблем методології, яка донедавна ще була "єдино вірною", а нині стала засвоювати набутки світового та надійно забутого власного досвіду, який був підданий нищівній критиці ще в часи закриття "Етнографічного вісника" на початку 1930-х років. Народознавці дедалі частіше звертаються до культурно-антропологічних аспектів дослідження і намагаються з цих позицій осмислити взаємини своїх наук з літературознавством та історією, що стали "колискою" фольклористики а етнографії, зрозуміти й спільність позицій, і їх відмінність, аби удосконалити власний дослідницький інструментарій. Свого часу нам вже доводилося висловлюватися з цього питання стосовно взаємин літературознавства та фольклористики, а етнографічні студії народної медицини видаються слушним приводом для продовження розмови.

Тож у чому полягає специфіка етнографічного (і, ширше, етнологічного) погляду на матеріал? Її виразно демонструє перелік питань, які викликали дослідницький інтерес авторки. Розглядаючи способи лікування, застосовувані народною медициною, вона аналізує два взаємопов'язаних аспекти: лікувальні властивості тих чи інших засобів, раціональні знання про них та народні уявлення про їх дієвість, що часто мають міфологічну сутність. Дослідника народної культури передусім цікавить не практичне застосування лікувальних засобів (царина фармакології), а світоглядний аспект проблеми. Єдність прагматичного та символічного властива явищам народної традиції, кожне з яких має особливий семіотичний статус в народній культурі, що характеризується співвіднесенням утилітарних та символічних функцій (А. Байбурін). Саме ці питання й привертають увагу дослідників, які цікавляться питаннями матеріальної та духовної культури в етнологічному аспекті.

Розгляд способів народного лікування наочно засвідчує наявність повної шкали між полюсами практичності, властивої "речам" та символічності, що характерна для знаків. Здавалося б, лікування травами, до якого вдається й сучасна наукова медицина, має цілком практичний сенс, натомість лікувальний вплив замовлянь пов'язаний з міфологічними чинниками. Проте виявляється, що ритуальна поведінка народного цілителя здатна справляти істотний вплив на дієвість застосовуваних способів лікування (напр., невчасно чи "неправильно", тобто без відповідних ритуальних дій, зібрані трави та втрата їх впливовості), а психотерапевтичний вплив слова також визнаний наукою.

Таким чином розгляд явищ народної медицини дає змогу розглянути не лише "технологію" народного лікування, а й пізнати важливі світоглядні аспекти. Врахування семіотичної специфіки явищ традиційної культури не просто відкриває нові можливості вивчення ритуалізованих форм поведінки носіїв, а й робить такі розвідки надзвичайно цікавими, оскільки дозволяє поєднати царину народної медицини з іншими символічними сферами традиційної культури і допомагає глибше осмислити своєрідність народного погляду на світ.

Відзначимо, що авторка не оминула увагою ці аспекти проблеми, однак не в усіх випадках, на жаль, їм приділено належну увагу. Розгляд у цьому ракурсі вияскравлює трансформаційну динаміку традиційних явищ, що незрідка виявляється передусім у змінах співвідношень по осі практичне – сакральне (дослідниця, зокрема, наводить виразні приклади занепаду дієвості міфологічних заборон чи приписів, що виявляється, наприклад, у недотриманні часу збирання трав. Проте найвиразніше занепад міфологічного умотивування виявляється у тому, що традиційне знання втрачає свою сакральність, його носії готові поділитися ним, не заперечують проти фіксації процесу лікування збирачем (йдеться, в тому числі й про відеозапис),

а дехто навіть вважає за можливе застосовувати в практиці тексти із фольклорних збірок. В цьому сенсі вкрай істотним видається зовсім нерозроблений аспект дослідження: розгляд того, як, наприклад, залежать сакральні функції тексту замовлянь від особливостей ритуальної поведінки знахаря, тобто від характеру виконання. На жаль, це питання не повною мірою зацікавило збирачів минулого, оскільки, природно, на шляху таких студій поставали перешкоди, а для сучасних вчених його розгляд ускладнюється тим, що нинішній стан традиції зазнав кардинальних змін. Водночас саме тут, як видається, можна було б зробити вкрай цікаві спостереження та перевірити висловлені гіпотези, зокрема, щодо міфологічної семантики окремих речей, що застосовуються у ритуалі, сакральних функцій "незрозумілої" (чужої, невиразно промовленої чи спотвореної) мови тощо. В цьому сенсі й поетика замовлянь могла б постати у несподіваному ракурсі. Матеріал, зібраний у книжці, дає поштовх для роздумів з цього приводу, проте й нові розвідки в цьому напрямі видаються необхідними.

Щойно опубліковане дослідження приваблює не лише широтою зібраного нового матеріалу та його сучасною науковою інтерпретацією, воно спонукає до подальшого вдосконалення методики аналізу явищ усної народної культури, вивчення якої в усій багатоманітності виявів є неодмінною умовою поглиблення наших знань про особливості духовного життя та традиційного народного погляду на світ.